

BELLE TEN

Cilt : XXVII

Ocak 1963

Sayı : 105

CHOU'LAR VE BU DEVİRDE TÜRKLERDEN GELEN 'GÖK DİNİ'

Dr. MUHADDERE. N. ÖZERDİM

Sinoloji Doçenti

Çin'in geniş tarihsel çağında 3000 yıldan fazla bir uygarlığın öncülerinden biri olarak, Çin'de büyük bir hanedan kurmuş olan Chou'ların (M.Ö. 1050-247) kimler olduğu meselesi çok münakaşalıdır. Chou'ların ırk bakımından Shang sülâlesi (M.Ö. 1450-1050) halkından olduklarını ileri sürenler olduğu gibi, her bakımdan Shang'lardan ayrı bir ırkla, daha ziyade bronzlariyle, harp arabalariyle temayüz etmiş ve ailede pederşahi bir sisteme ve sonra yıldızlara, güneşe ibadet dinine sahip Türk kabileleriyle ilgili olduğunu kabul edenler de vardır. Bu teoriler üzerinde kısaca duralım :

Tarih boyunca, kuzey Çin'e her yerden, bilhassa kuzey-batıda Kansu, kuzeyde Shansi ve Shensi geçitlerinden kuvvetli kabile akınları olmuştur. Şüphesiz Chou kabileleri de Batıdan kuzey Çin'e akın etmiş ve buraya Orta-Asya'dan, istepelerden, çöllerden ve dağlık bölgelerden gelen Jung-ti kabileleri¹ ve bunların arasında Hun (Hsiung-nu) denilen Türklerle karışmışlardır. O. Franke, Chou'ların Batıdan gelmiş ve buraya akın etmiş olan diğer halklarla bilhassa Türklerle karışmış olduğunu ileri sürmekle beraber, Chou merkez halkının bu gruplardan birisine mensup olabileceği hakkında kat'i bir hüküme varamıyor².

¹ Jung-ti'ler : Jung ve Ti kabilelerinden müteşekkildir. Ve akrabadırlar. Bunların içinde Türkler ve Tibetliler vardır (Bak. O. Franke: Geschichte Des Chinesischen Reiches. Berlin 1930. C. I. s. 38).

² Bak. O. Franke aynı kitap. c. I. s. 19-33 ve s. 134-135.

Haloun, Chou'ların şeceresine göre³ bunların tamamıyla bir Çinli temayülü gösterdikleri, fakat bunun hakkında kat'i bir fikir ileri sürülemediği gibi, filolojik araştırmaların yapılmasının gerektiği üzerinde duruyor⁴.

R. Wilhelm, şecerelerin tarihsel bir değeri olmadığına ve bu gibi efsanevi şecerelerin her zaman yaratılabileceğine işaret ederek Chou'ların, saf Çin aslından olmadığını ve bunların Türk halkı tarafından iskân edilen yerlerde yaşadıklarını ve parlak bir sülâle kurarak uzun zaman hâkim olmalarının ancak bu ırkla (Türklerle) karışmasından ileri geldiğini kabul eder⁵.

Bazı Bilginler, arkeolojik buluntulara dayanarak Chou'ların bam başka bir kültüre ve medeni tekniğe sahip olduklarını maddî delillerle göstermektedirler. Anderson, "boyalı ince keramiğin Orta Çin'in hiçbir yerinde bulunmadığını, sadece Kansu'da ele geçirildiğini" açıklamaktadır. Anderson, bu kapların üzerindeki kuş resimlerine bakarak, "Çin uygarlığının menşeinin Asya içlerinde, Tür-

³ Chou'ların şeceresine göre, Chou'ların ilk atası (5 Mitik İmparator'dan biri) Ti Ku'nun oğlu tarım kahramanlarından biri sayılan Hou Chi'dir (Hosu Tsih da denir). Hou Chi'nin annesi Chiang Yüan, Batı Chiang klanına mensuptu. Bu klan Wei vâdisinin batı bölgesine, yani T'ai ülkesine (şimdiki Chen Chou, Shensi'de) hâkimdi. Chou'lar bütün Çin'e hâkim olmadan önce, yani P'in eyaletinden çekilmeğe zorlandıktan sonra Dük Tan Fu'nun idaresinde burasını aldılar. Chou sülâlesi kurulduktan sonra da burası yine Chiang'ların hâkimiyeti altında bulunuyordu. Ve Chiang'lardan Lü Shen burasını siyasi bakımdan idare ediyordu. Bu şekilde, Batı Chiang'lar, Chou'ların doğrudan doğruya ata halkı oluyordu. Ve Hou Chi de adapte etmiş olduğu bu halkın uygarlık kahramanı olarak benimsenmişti. Dük Tan Fu'nun karısı da Chiang ailesinden olduğuna göre Chou'lar iki taraftan Chiang'lara bağlı bulunmuş oluyordu. Böylece, Hou Chi, Chou'ların kurucusu Wu Wang'dan önce Chou şeceresinde yer almış bulunuyordu. Diğer taraftan Hou Chi'nin babası Ti Ku, Shang'ların atası kabul edilen diğer oğlu Sieh yoluyla Shang'ların mitik atası sayılıyordu. Bu şekilde ikinci oğlu Hou Chi, Chou'ların atası olması bakımından, Chou'ların bir Çinli sülâle olduğu buradan çıkmıştır. Fakat mitik imparatorlar devri tarihsel vesikalara dayanmadığı için, bunun sadece bir toriden ibaret olacağı açık olarak meydandadır. Bundan başka, Chou'lar, Chiang'ların uygarlık kahramanları Hou Chi ve Tan Fu'yu kendi şecerelerinde göstermekle Shang'lar gibi üstün bir ırka sahip olduklarını anlatmak istemişlerdir.

⁴ Bak. G. Haloun: Contribution to the history of clan settlement in ancient China. Asia Major. 1924. s. 617.

⁵ Bak. R. Wilhelm: Geschichte der Chinesischen Kultur. Frankfurt 1928. s. 90-93.

kistan'da aranması gerektiğini ve göç dalgalarının bu uygarlığı önce Kansu'ya getirmek suretiyle Çin'e yayıldığını" ileri sürer⁶.

Kalgren, bu buluntuları göz önünde tutarak, "en arkaik aletlerin Honan ve Mançurya aletleri olması bakımından, bu yerlerin yerli Neolitik ve proto-Çin uygarlığına sahne olduğunu ve fakat bu uygarlık Batıda Çin ırkından olmayan ve şüphesiz Türk ırkından olan, bir halkın öz tekniğinin etkisi altında kaldığını" ileri sürer⁷.

M.Granet, "bu açıklamaların yeter olmadığı, bu halkların bünyelerinin incelenmesinin gerektiği ve bunun da henüz yapılmamış olduğundan, bu hususta kat'i bir netice ileri sürülemeyeceği" kanaatindedir⁸.

Conrady ve Hirth ise, Chou memleketi halkının Türk menşeli ve Chou devletinin de Çin'de ilk yabancı bir devlet olduğunu ileri sürerler⁹.

En yeni araştırmalara dayanan W. Eberhard ise, Chou'ların bir Türk kabilesi olduğunu, ailede pederşahi bir sistem getirdiklerini ve 'Gök Dininine' sahip olduklarını ve kültürlerinin Yang Shao kültürüne çok yakın olduğunu kabul eder¹⁰.

Biz bu teori üzerinde durarak bu husustaki bilgimizi genişletelim.

Takriben M.Ö. 2500 yıllarında Çin'de tek bir devlet ve tek bir uygarlık şekli görülmeden önce, ayrı ayrı yerli kültürlerin ve çeşitli halkların yaşadığını görüyoruz. Tesbit edilen bu 6 yerli kültürden birisi kuzey-batı yani, proto-Türk kültürüdür. Bu bir avcı kültürdür ki, sonradan çoban kültürü olmuştur. En önemli hayvanları at idi. Evleri yuvarlak çadırdı. Dinler gökle ilgili astral bir karakter taşımakta idi. Bu kültürün merkezi Kansu, Shensi ve Batı Shansi idi.

⁶ J. G. Anderson: Preliminary report on archaeological research in Kansu (Memoirs of the Geological survey of China. Peking 1925. series A. N. 5. s. 43-44).

⁷ Bak. M. Granet: La civilisation Chinoise. Paris 1929. s. 72.

⁸ Bak. M. Granet: aynı kitap. s. 73.

⁹ Bak. Haloun: Aynı kitap. s. 617.

Krause: Geschichte Ostasien. Göttingen. 1925. s. 67.

¹⁰ Bak. W. Eberhard : Çin tarihi. Ankara 1947. s. 33-35

: A history of China. London 1950. s. 25-27.

: Early Chinese cultures and their developments (from the Smithsonian report for 1937) s. 556.

Bu kültürü taşıyanların bu günkü Türklerin ataları olduğunu tesbit edebiliyoruz ¹¹.

Neolitik devirde (M.Ö. 2000) bu muhtelif 6 kültürün birbiriyle karışmasında iki önemli kültür meydana gelmiştir. Bu kültürlerden birisi, kuzey-batı Honan'da 'Yang Shao' kültürüdür ki, beyaz, kırmızı ve siyah renkli çanak-çömlekleriyle göze çarpar. Bunların en güzelileri Kansu ve Honan'da bulunmuştur. Üzerindeki örnekler hayalidir. Bazılarında tabiatı temsil eden resimler vardır. Şekilleri itibarıyla Çin'in diğer çanak-çömleğine hiç benzemez. Bu kültür daha ziyade Wei nehri vâdisinin geçit bölgesinde gelişmeğe başlamış ve bütün kuzey ve hattâ Çin in en batı bölgesinde yani, Türkistan sınırına kadar yayılmıştır. Eskiden bu bölgelerde Tibet kabileleriyle Türk kabileleri karışmış olarak yaşıyorlardı. Moğollar varsa da tesirleri pek az olmuştur. Türkler kuzeyden gelip geçit bölgesindeki nehir vâdisinin zengin otlaklarına yerleşmişlerdi. Tibetli kabileler ise dağlarda koyun sürülerini otlatmakla geçiniyorlardı. Buradaki kültürde daha ziyade Batı Kültürünün unsurlarını rastlıyoruz. Zira Batıda Yang-Shao kültürünün ortadan kalkmasıyla bu bölgelerde Batı kültürünü taşıyanların yani, Türk ırkına mensup halkların hâkim bir duruma geçtiklerini görüyoruz ¹².

Diğer kültür ise, kuzey-doğuda (Honan-Shantung) meydana gelen 'Lung-Shan' kültürüdür. Bilahassa Li adlı üç ayaklı kaplarıyla temayüz eder. Çanak-çömlekleri siyahtır. Bu kültürün sahipleri Shang'ların ataları olmuştur.

1600 tarihlerinde bu iki kültür yani, Yang-Shao ve Lung-Shan kültürleri birbirleriyle temasa geçiyor ve birbirlerinden birçok unsurlar alıyor. 1500 tarihlerinde ise buralarda küçük küçük beyliklerin teşekkül etmekte olduğunu görüyoruz. Bunlar savaşçı devletlerdi ve Doğu ile devamlı olarak savaş halinde idiler. Bunlar Türk kavimlerine has olan askerî bir teşkilâta sahiptiler ve dinleri 'Gök Tanrısı' kültürünü içine alan 'Gök Dini' idi.

Bunlar, 1100 tarihlerinde Batıda diğer küçük kavimleri de içine alan kuvvetli bir askerî devlet kurdular. Kültürce değilse de askerî

¹¹ W. Eberhard: Çin tarihi. s. 17.
A history of china s. 7-8
Early Chise cultur. s. 517-520.

¹² W. Eberhard: Çin tarihi. s. 21.
A history of China s. 12.

bakımdan Doğudaki devletten üstün idiler. Ve pastoral bir göçebe geleneğine sahiptiler. Hükümdar tabakası da Türk kabilelerinden¹³. İşte 1050'de bütün kuzey Çin'e hâkim olan bu halk Chou devletini kurdu. Kendinden kuvvetli olan Doğu kültür ile (Shang kültürü ile) karışarak gerçek Çin uygarlığını meydana getirdi. Bu şekilde Türklerin Çin uygarlığının yaradılışında büyük hisseleri olmuştur diyebiliriz¹⁴

Chou'ların etnik kuruluşundan başka devlet teşkilâtı, cemiyet hayatı ve nihayet dinleri yakından incelenecek olursa Shang'lara aralarındaki fark daha açık olarak görülür.

Chou'larda Cemiyet Hayatı :

a— Aile :

Bu devirde Çin'de aile anlamı çok geniştir. Birkaç kuşak devam eder. Aynı evde otururlar, aynı eşyayı kullanırlar. Ailede baba egemenliği mutlakdır. Babadan sonra büyük oğul onun yerini alır. Ananın rolü ikinci derecededir. Anaya babaya sadakat en önemli bir kuraldır. Dinî, siyasal ve sosyal bir ödevdir. Aileye sadakatsizlik eden çocuklar ölüme mahkûm edilir veyahut en ağır cezaları görür. Kardeşler de birbirlerine bağlı olmalıdırlar. Ağabeyler kardeşlerine karşı iyi davranmalıdırlar. Aksi takdirde, kiralık kanunlarına göre ceza görürler ve aslâ affedilmezler¹⁵.

¹³ Bak. W. Eberhard: Eski Çin kültürü ve Türkler. DTCF. Dergisi 1943. say. 4. s. 26. : Early Chinese cultures. s. 526

Shang'lar esas itibarıyla ziraatçı idiler. Büyük arazi yerine küçük topraklardan mürekkep bir teşkilâtı vardı. Bunun yanında pek az olarak ehli hayvan ve domuz beslerler, av avlarlar, buğday yetiştirirlerdi. Pirinç yetiştirip yetiştirmedikleri hâlâ münakaşalıdır (bak. Creel. Birth of China, s. 86). İpekli kumaş bu zamanda yapılmıştır. Fakat ilk Chou devrinde de ipekten pek çok defalar bahsedilmiştir (bak.

Legge: The Shü King. S. 228-229.)

¹⁴ Shang sülâlesi zamanında en eski Chou kiralığı orta Shansi'de Wei vâdisinin batı bölgesinde idi. Burası büyük Shang sitesinin yüz mil güneyinde ve 500 mil batısındadır. Chou'lar burada uzun müddet kalamadılar, doğuya çekildiler ve Pin denilen (şimdiki Pin Chou) yere yerleştiler. Daha sonra Sarı Nehrin sahillerini işgal ettiler. Sonra, Türklerin zorlaması ile Chou'lar ihtiyar Dük Tan Fu idaresinde Pin'den hareket ederek Liang Shan dağlarının Tsih- Tsü nehirlerini geçerek Chou platosu üzerinde K'i Shan'ın güney eteklerine yerleştiler. Hükümet merkezini burada kurdular. İşte Chou'lar adlarını buradan almışlardır (bak. Shih-Ching 3.1.3. 2-3. 4.1, 5. Ve G. Haloun. aynı kitap. s. 600).

^{15.16} Bak. Creel: The Birth of China. London 1936. s. 304-305.

Aileye bağlılık çok kuvvetlidir. Neticede bu intikama yol açmıştır. Babasını öldüren bir oğul öldüreni bir düşman kabul ederek onu öldürmekten çekinmez. Bu nesiller boyunca devam edip gitmiştir. Ahlâkçılar ve filozoflar da intikamı en yüksek bir ödev olarak anlatmışlardır¹⁶.

Evlenmeler :

Halk arasında evlenmelere dair bilgi yoksa da aristokratlar arasındaki evlenmelere dair Shih-ching ve I-li de bilgi bulabiliyoruz¹⁷.

Evlenmeğe namzet bir kızın evine bir kaz gönderilir. Bu bir evlenme teklifidir. Eğer kaz kabul edilirse, ruhlar, evlenme gününün ne zaman olması gerektiği sorulur. Tâyin edilen günde damat bir arabaya binerek gelinin evine gider. Gelin kendi arabasıyla onu beklemektedir. Törenen sonra damat, gelinin arabasına biner, arabacının yanına oturur. Bir müddet gittikten sonra tekrar kendi arabasına biner ve gelini takibederek kendi evine giderler. Gelin ancak ertesi gün damadın ailesiyle tanışır. Bundan sonra ziyafetler verilir. Üç ay sonra gelin kocasının atalarına takdim edilir ve kurban törenlerinde yer alır. Normal olarak ölünceye kadar beraber yaşarlar. Biri ölürse, diğeri evlenebilir. Boşanmalar vardır. Boşanma sebebi, aileye itaatsizlik, kısırlık, yalancılık, hırsızlık, hastalık ve çok konuşma gibi kusurlardır. Eğer kadının yeri yoksa, zengin ise veyahut damadın ailesinden biri gelini koruyorsa gelini boşamazlar. Boşanma için mahkemeye gitmezler, bunu erkeğin kendisi yapar. Erkekler birkaç kadın alabilirler. Birinci kadın daima hâkim durumdadır. Her istediğini yapabilir. Hattâ ikinci hanımı öldürmeğe bile cesaret edebilir¹⁸.

J. Leğge: The Shoo king, or the book of Historical Documents. London 1865. s. 392-393.

Shang'larda da aile bağları çok sıkıdır. Bu atalara tapınma ile daha da sağlamlaştırılmıştır. Ailesine kötülük yapanlar herkes tarafından nefretle karşılanacağı gibi ruhlar tarafından da cezalandırılırdı. Ailesine bağlı olan ise hayatta mükâfalandırıldığı gibi öldükten sonra da sunakta şerefli yeri alır.

Baba egemenliği kuvvetlidir. Daha sonraları ana egemenliğinin hâkim olduğu görülmüştür (bak. Laturette: The Chinese, their history and culture. New York. 1946. s. 40).

¹⁷ Evlenmelere dair Shang devrinde pek bilgi bulamıyoruz. Fakat bu devirde poligaminin var olduğuna ve kıralların birkaç kadınla evlendiklerine dair fal kemiklerinde kayıtlar vardır (bak. Creel. Aynı kitap. s. 131, ve s. 290).

¹⁸ Bak. J. Steele: The I-li or Book of Etiquette and Ceremonial. London 1917 s. 18-41. Creel: aynı kitap. s. 290-291.

Kadınların öğrenim yapmadıkları bahis konusu edilirse de birçoklarının Shih-ching'i (Şiir kitabı) okuyabildikleri malûmdur. Kadınların devlet işlerine karışmamaları istenmiştir. Fakat birçoklarının tavsiyeleriyle kocalarını felâketlerden kurtardıkları ve hattâ doğrudan doğruya devlet işlerine karıştıkları görülmüştür. Bronz yazılarda, kraliçelerin, kocaları savaşa gittiği zaman iktidarı ellerine aldıkları bilinmektedir¹⁹. Fakat, buna rağmen Çin cemiyetinde kadın üstün bir mevkie çıkamamıştır.

Eğlence hayatı :

Tarihî kayıtlar²⁰, bize birçok bayramlardan bahseder. Bunların çoğu dinî bayramlardır. Bunlar arasında mahsul için yapılan bayramlar çok önemlidir. Sonra av ve hattâ savaş da bir nevi spor ve eğlence sayılır. Savaşta ok ve yay kullanıldığı için ok atma müsabakaları da önemli sayılır. Bu münasebetle büyük ziyafetler verilir ve eğlenceler tertip edilir. Devlet Başkanları, devlet memurları, arkadaş ve akraba arasındaki ziyafetle de bu eğlenceler arasına girer.

Ziyafetlerde yemek yerken hasır üstünde oturdukları, çopistik yerine bir nevi çatal bıçak kullandıkları bilinmektedir²¹. İçki olarak bir nevi likör kullanırlar. Daha önceleri likör sadece kurban törenleri için kullanılmış. Aristokrat sınıftan başka halk da içki kullanır. Fakat içip herhangi bir kötülük yapmamaları için halka içki sınırlandırılmıştı²².

Müzik aristokrat sınıf için büyük bir eğlence sayılıyordu. Dinî törenlerden başka ziyafetlerde de müzik önemli bir yer tutuyordu. Profesyonel müzisyenler vardı. Telli aletler, bir nevi bambu flüt, davul ve çan gibi aletler vardı. Müzisyenler çok sevilir ve saygı görürdü. Hattâ büyük mevkilere bile geçmişlerdir. Bunların ekseriyeti kördü²³.

¹⁹ Creel: Aynı kitap. s. 287.

J. Legge: The Shih king, or the Book of Poetry. London 1871. s. 561.

²⁰ J. Legge: The Shih king. s. 233. ve s. 295-296 J. Steele: aynı kitap. s. 51-73

²¹ J. Legge: The Shih King. s. 253-255

²² J. Legge: The Shih King. s. 399-412

²³ Bak. Creel: Aynı kitap: s. 330-331

Shang'larda eğlence hayatına ait bilgimiz yoktur. Yalnız aristokrat sınıf arasında ok atma müsabakaları yapıldığı bilinmektedir (bak. Creel. aynı kitap. s. 144).

b— Devlet teşkilâtı :²⁴

Chou sülâlesi askerî bir zafer neticesi kurulduğu için, hükümet de askerî kurallara göre kuruldu. Arazi hükümdar ailesine yardım eden yabancılara ve askerî şeflere taksim edildi. Bunun neticesi büyük feodal beylikler meydana geldi. Kıraldan sonra en yüksek mevki bu beylere verilmiştir. Bunların yanında, araziyi süren aşağı tabaka, yani halk vardı. Bunların durumu köle, esir derecesinde idi. Böylece ortaya iki sınıf çıkmış oluyordu. Birisi irsi aristokrat sınıfı idi ki, bunlara Shih (orta çağ Avrupasındaki şövalyeler gibi) deniliyordu. Diğer sınıf ise toprağı süren, efendisi için savaşan, basit bir şekilde yaşayan halk tabakası idi. Bundan başka bir de köle sınıfı vardı. Bunlar ya savaş esirleri veyahut büyüklerine karşı gelen kimselerdi.

Zamanla Chou idaresinde büyük bir değişiklik oldu. Yepyeni bir teori meydana geldi. Hükümet arkasında bir ordusu olan kimseler tarafından değil, sadece halkın faydası için çalışacak hükümdarlar tarafından idare edilecekti. Hükümetde mevki almış olanlar asker değil, fakat bilginler olacaktı. Böylece bir memur sınıfı meydana geldi ki, bu Mançu sülâlesine kadar (1644-1911) devam etmiştir.

Daha sonraki devirlerde Konfüçyüs'ün koyduğu prensiplerle bu memur sınıfı kültür bakımından çok gelişmiş ve devlette en değerli unsurlar haline gelmiştir ve devlet hizmetinde önemli rolleri olmuştur. İmparatorların emirleri bu memurlar tarafından yazılırdı. Hükümdar beğendiği tarafları kabul eder, beğenmediklerini çıkarırdı. Bu bilgin memurlar prenslere özel öğretmenlik görevini de üzerlerine almışlardı. Onları istedikleri gibi yetiştirirlerdi. Bu memurların çoğu da halk arasından gelmişlerdi.

Bu memur sınıfı, halkın selâmeti için savaşı daima reddetmiştir. Asker olmadıkları için memleketlerini genişletmek istegini de duymuyorlardı. Lükse düşkün feodal beylerin konforlu hayat da onları ilgilendirmiyordu. Kendilerine mahsus orduları da yoktu. Hü-

²⁴ Shang'larda tam mânasiyle bir feodal sistem yoktu. Zira merkezi kuvvet geniş değildi. Memleketin uzak bölgelerinde imparatoru dini bir şef olarak tanıyan bağımsız beylikler vardı ki, bu derebeylik sisteminin eski bir şekli olduğu düşüncesini ortaya çıkarıyor. Bu devirde muhakkak ki, bir aristokrat ve bir de aşağı sınıf vardı. Shang devletinin başında bir imparator (Ti) bulunurdu. Bunun devlet idaresinden başka dinî yani, baş papaslık görevi de vardı. İmparator öldükten sonra iktidar büyük kardeşe, sonra küçük kardeşe ve sonra da oğula geçerdi.

kümdarlarına karşı gelmek tehlikesini de göstermiyorlardı. Onların gayesi, halkın refahını sağlayacak şekilde memleketi idare etmeğe yardım etmektir. Böylece bu sınıf Çin'de daima büyük bir sempati kazanmıştır.

Bu memur sınıfın dışında tüccarlar, sanatkârlar vardı. Sanatkârlar, derebeylerin verdikleri işleri yani, silâh, araba ve elbise yapıyorlardı. Şehirlerde yaşıyor, köylülere nisbetle daha iyi hayat sürüyorlardı. hattâ büyük ziyafetlerde bulunuyorlardı. Tüccarlar ise daha serbest şartlar altında yaşıyor ve çok zengin oluyorlardı. Fakat bir rütbe alamıyorlardı.

Arazi bu devrin en büyük serveti idi. Nazari olarak toprak kırala ait idi. Kıral hizmetlerine mukabil tâbilerine bunu dağıtır. Ve istediği zaman da bunu geri alabilirdi. Arazi sahibi mahsulün çoğunu alır ve pek azını, geçinecek kadarını işçilerine verirdi. Bu arazi 9 bölüme ayrılmıştı. Etraftaki 8 kare içindeki tarla birer aile tarafından sürülüyordu. Ortadaki tarla ise bu 8 müşterek aile tarafından beraberce bakılıyordu. Bu şemanın o zaman kat'i olarak uygulanıp uygulanmadığına dair elimizde bir delil yoktur²⁵.

Chou'lar devrinde anayasa yoksa da birçok eserler arasında bir devlet anayasasına yarayacak birçok dokümanlar bulabiliyoruz. Bunlardan Chou-li (Chou'lara ait törenler) Li-chi (törenlere ait kayıtlar) ve hattâ Shih-ching (Şiir kitabı) en önemlileridir. Burada daima kapalı olarak eski kırılların yapmış oldukları iyi işler ele alınmıştır. Tenkitler de daima, eski kırılların yollarından ayrıldıkları ve onların kanunlarına aykırı hareket ettikleri şeklindedir. Çünkü eski kırıllara karşı gelmek demek, felâketi üzerlerine çekmek demektir. Yani, eski kırılların davranışlarının genel ifadesi, kanûnî hükümler derecesinde idi diyebiliriz.

Cürümler için muayyen ceza müeyyideleri yoktu. Genel olarak cezalar şunlardı: Kulakları, burnu, ayakları, parmakları kesmek, tahta boyunduruğa koymak, kazığa çakmak, diri diri sıcak suya atmaktı. Ceza olarak ya mâdeni para veyahut silâh veriliyordu²⁶. Fakat bu cezaların büyük memurlara uygulanmadığı görülüyor.

²⁵ Shangl'larda da arazi kıral tarafından hizmetlerine mukabil olmak üzere asilzadelere taksim edilirdi. O burasını istediği gibi idare eder, vergisini toplar ve icap ederse muayyen bir miktarda devlete verirdi.

²⁶ Bak. Creel: Aynı kitap. s. 353-354

Bir hükümdar ve büyük bir memur daima haklı görülürdü. Bir kimseyi öldürmüş olmaları bile cürüm sayılmazdı. Bu şekilde bu devirde meşru sayılabilen ve otomatik olarak bütün yüksek ve aşağı, zengin ve fakir tabakaya uygulanan bir kanun anlamı yoktu.

c— Edebiyat :²⁷

Chou'lar devrinde pek çok kitap yazıldığı, çoğunun kaybolmuş bulunduğunu bronz yazılardan anlıyoruz. Bu yazıların arasında şiir, hikâye, buyruklar, mektuplar, andlaşmalar ve tarihî kayıtlar önemli yer tutar. Bunlardan başka Chou'ların ilk devirlerinde yazılan klâsik dokümanlar da bize Chou hükümdarlarının kendilerinden önce gelmiş kırılların hayatını ve yaptığı işleri inceleyen yazılardır. Bu eserler şüphesiz genç prenslere ileride devleti idare ederken ne şekilde davranmaları gerektiğini gösteren en iyi örneklerdir. Sonra, feodal beylerin hergünkü davranışlarını teferruatıyla tesbit eden analler vardır. Bunlar bize eski Çin rarihi hakkında çok mufassal bilgi vermektedir.

Chou'ların bronz yazıları Shang'lar kadar mükemmel değilse de konuları bakımından enteresandır. Bilhassa bronz kaplardaki yazılar çok önemlidir. Bu devir için çok değerli olan ve büyük bir sanat eseri olarak kabul edilen bu kaplar kırıllara ve yeni evlilere hediye edilirdi. Üzerine, 'yeni geline pek çok erkek çocuk sahibi olması' sözü yazılırdı. Bu kaplar aynı zamanda kurban törenleri için de kullanılırdı. Kap muayyen bir 'ata'ya ithaf edilirdi. Ve buna mukabil ondan birşey istenirdi. Genel olarak 'onbinlerce uzun ömür' formülü yazılırdı. Bundan başka iki derebeylik arasında savaşlar ve andlaşmalar bu kaplar üzerine kaydedilmiştir. Sonra burada tarihî olaylar da anlatılmış ve bunlara ilâve olarak ahlâk hikâyeleri, törenlere ait olaylar ve felsefe görüşleri de kaydedilmiştir²⁸.

²⁷ Shang'lar devrinde 'Fal Yazıtları' yegâne literatürdür. Bunlar kaplumbağa kabuğu veyahut sığır kemiği üzerine yazılmış kısa yazıtlardır. Fakat bunlardan başka kırılların adlarını gösteren listeler vardır ki, tarihi kayıtlar yerine geçmektedir.

²⁸ Bak. Creel aynı kitap. s. 262-263

Shang'ların bronzları çok dekoratiftir. Üzerlerinde ejder, öküz, su aygırı, yılan, koyun, ağustos böceği ve kuş gibi hayvan resimleri vardır. Bunlardan başka T'ai T'ieh (devin maskesi) denilen bir şekil vardır. Bu iki kulaklı, iki gözlü, iki boynuzlu ve bir sorgucu olan bir hayvan başına benzer. Hemen hemen bütün Shang bronzlarında yazı yoktur. Nadiren bir-iki kelime bulunur. Bunlar da okunamamıştır. Bir klan, bir aile veyahut bir şahsın adı olabilir (bak. Creel. s. 124).

Bu bronz kapların en güzelleri muhakkakki kurban törenleri için kullanılmıştır. Zira gündelik için toprak kaplar kullanıldığı kazılar neticesi anlaşılmıştır.

ç— Din :

Shang sülâlesine ait dinî bilgimiz az ise de Chou devri her bakımdan zengin sayılır. Bronzlardaki yazılar bize ilk dinî dokümanları vermektedir. Burada atalara, ruhlara, tanrılara ne şekilde sunular verildiğine dair ve uzun ömür veyahut bereket için yapılan dualara ait bölümler vardır.

Chou'ların tanrıları arasında en önemlisi Shang-ti veya T'ien'dir. Çin kaynaklarında pek çok defa rastlanan bu Shang-ti ve T'ien menşei ve mâna bakımından birbirinden farklıdır²⁹. T'ien kelimesinin en eski şeklinin ne olduğu malûm değildir. Bunun üzerinde birçok teoriler ileri sürülmüştür.

Giles, "T'ien'in en eski çağlarda bir 'adam' şeklinde yazıldığına, zira o zamanlarda prehistorik bir artistin 'T'ien' kelimesini ancak bir insanı temsil etmek için çizebileceğine işaret ederek, bu şeklin üç ayaklı kaplarda, çanlarda ve M.ö. 6-7'inci yüz yıllardaki yazılarda görüldüğünü ve sonra kafanın bir çizgi halini aldığını ve kolların da başa paralel olarak düz bir hat şekline gelmiş olduğunu ifade eder ve T'ien'in gök, hava gibi mânaları da içine aldığını, fakat zamanla bu kelimenin 'Tanrı' anlamında resmedilmiş olduğunu, ileri sürer³⁰.

Creel; "T'ien'in Chou devrinde bir 'adam' şeklinde gösterildiğini, daha sonraları gerek bronzlarda ve gerekse edebiyatda kullanılmaya başlandığı zaman bu şeklin gelişmiş ve bu günkü 'T'ien' şeklini almış olduğunu ileri sürer. T'ien'in orijinal mânasının ise 'büyük adam' yani, kuvvet ve nüfuz sahibi bir kimse olduğu fikrindedir. Ona göre, bu terim hükümdarlar ve kiralılar için kullanılmıştır. Ve sonra, ölünce aynı kimselere verilen bir ad, 'büyük ruhlar' ve buradan buldukları yer yani, 'Gök' anlamını içine almıştır. Böylece 'gök' fikri önce büyük ruhların oturduğu yeri gösteren bir sembol şeklini almış, sonra 'Büyük Ruh' yani, 'gök ve şahsi olmayan ve hükmeden, tanrı' fikrini doğurmuştur³¹."

²⁹ Shang-ti için bak. M. Özerdim: Çin dininin menşei meselesi ve dinî inançlar. Belleten. C. XXVI. sayı. 101. Ocak 1962 s. 83-87.

³⁰ Giles: Religions of ancient China. s. 30

Soothil: The three religions of China. London 1929. s. 122-123.

³¹ Creel : aynı kitap. s. 342-343

Grube, "T'ien'in 'gök' anlamında kullanıldığı gibi 'Tanrı' mânasına da geldiğini ve bu kelimenin evrenin, devletin ve insanların mukadderatına hâkim bir yapıcının karşılığı olduğunu,, ileri sürer³².

Soothil'e göre T'ien : "En eski rejimde bir okul çocuğu ilk defa 'büyük bir adam' cümlesini yazar. Bu 'T'ien'in parçalanmış bir şeklidir ki, şahsi bir tanrıdan ziyade, şahsi olmayan gök anlamına gelir. Ekseriya Shang-ti'nin yerine vekil olarak kullanılmıştır. T'ien veya gök, genel manada ilâhi bir ide olarak kabul edilmiştir. Ruhlar onun yardımcılarıdır. İmparator ve halk ona yaklaşabilir. Bu ilk devirlerde böyle olduğu gibi bu gün de ona sunular sunulmaktadır³³.,,

Conrady ise "T'ien'in eski devirlerde bir 'Tanrıça' olduğu,, fikrindedir³⁴.

W. Eberhard, "T'ien'in güneş tanrılı bir Gök Tanrısı olduğu,, fikrindedir³⁵.

Çinli filozoflardan Fung Yu-lan, Çince kaynaklara dayanarak "T'ien'in 5 farklı mânası olduğunu tesbit etmiş ve bunlardan fiziki T'ien (yani gök) den başka hükmeden, idare eden antropomorfik bir Ti'en'in var olduğu,, kanaatine varmıştır³⁶.

Chuan-tzu Wei'ye göre "T'ien insan ve güneş şekillerinden mürekkeptir". Yani güneş şahsileştirilmiştir³⁷.

Wu Ta-chang ise, T'ien'i "insanın üzerinde bir şey" şeklinde bir açıklama yapmış ise de, bu paleografik noktai nazara göre ele alındığında ciddi bir teori olarak kabul edilemez³⁸.

Çince kaynaklarda T'ien pek çok defalar geçer. Biz bunlara dayanarak T'ien hakkında daha geniş bir bilgi edinebiliriz. Bu kay-

³² Grube: Religion und kultur der Chinesen L. Libzig 1914. s. 28

³³ Bak. Soothill: Aynı kitap. s. 124 ve s. 129-135

³⁴ Bak. Bruno Shindler: The development of the Chinese conception of supreme beings. Asia Major. Hirth Anniversary volume, London. s. 301. Not 22.

³⁵ W. Eberhard. Çin tarihi. s. 67

³⁶ Fung Yu-lan, Çince kaynaklarda Tien'in aldığı mânaları şu şekilde tesbit etmiştir: 1-Maddi veyahut fiziki T'ien, yani Gök. Bu daima yer (Ti) ile beraber geçer (T'ien Ti). 2—Hükmeden ve idare eden T'ien (Huang T'ien Shang-ti). 3 Fatalistik T'ien. Ming anlmanın yerine geçer. İnsanların kontrol edemediği insan hayatını ve olayları ifade eden Tiene'dir. 4 Tabiatı ifade den T'ien. 5 Ahlâki T'ien. Evrenin ilk ve en yüksek prensibidir. (Bak. Fung Yu-lan: A history of Chinese philosophy (çeviren. Derk Bodde. Peiping. 1937. s. 31)

^{37,38} Bak B. Schindler: Aynı makale. s. 301.

naklarda T'ien teriminin kullanılmış şekilleri ve aldığı mânaları şu şekilde tesbit ettik:

Shu-chung — II.2.20 : "T'ien yere felâketler gönderir."

— II.2.2 ' O (T'ien) faziletle harekete gelebilir."

— II.3.6 : "T'ien cemiyetteki düzeni (ölçüleri) tesbit etmiştir." "O, faziletliyi bilir, mücrimleri cezalandırır."

— "II.2.21 : "T'ien faziletli insanların dualarını duyar."

— IV 5(3). 1 : "T'ien şefkatli değildir."

— IV. 5 (1). 2 : "T'ien onun faziletini gözlüyor."

— IV. 6.2 : "T'ien'in verdiği şans devamlı değildir."

— IV. 9.3 : "T'ien kötü insanları gözetler.

— V. 1 (2). 7 : "T'ien benim halkım gibi görür, halkım gibi duyar."

— V. 1 (2), 1.3 : "T'ien kötü işlerin kokusunu duyar".

— V. 14,5 : "T'ien artık duymuyor."

— V. 1,1,7 : "T'ien aşağıdaki insanları korur ve onlar için prensler ve öğretmenler yaratır."

— V. 4,2 : "O, görünmez T'ien aşağıdaki halka iyilikler gönderir."

— V. 18,6 : "T'ien bu işlerde halk için iyi bir önderdir."

— V. 18,17 : "T'ien 5 yıldanberi beklemektedir."

— V. 16,10 : "T'ien, doğru ve akıllı kimselere uzun

ömür verir."

— V. 1,2,3 : "T'ien insanları sever."

— V. 1,1,11 : "T'ien insanların isteklerine boyun eğer."

— V. 1,2,5 : "T'ien prensiplerle idare eder."

— V. 7,9 : T'ien insanlara refah verir, halka yardım

eder."

— V. 7,19,13 : "T'ien prenslere yardım eder."

— V. 7,13 : "T'ien değişmez."

— V. 10,- : "T'ien soyut bir kader (Ming) verir."

— V. 12,10 : "T'ien verdiği şans geri alabilir."

— V. 16,16 : "T'ien'e itimat edilmez."

— V. 27,21 : "T'ien halka yardım eder."

— V. 28,2 : "T'ien şiddetle cezalandırır."

— V. 27,12 : "Memurlar T'ien'in çobanları gibidir."

Shuh-chung — I.4 : "Gökten gelen Ming büyük değildir."

- I.5 : “T’ien’den gelen kader(Ming)devam etmez.”
- I.7 : T’ien’in yaptığı ne duyulur ne koklanır.”
- II.1 : “T’ien korur.”
- II.4 : “T’ien dünyayı gözetler.Onları canlandırır.”
- II.5 : “T’ien insanları doğurur.”
- II.6 : “O (T’ien) lûtuflarda bulunur.”
- II.1,7: “T’ien şahsi bir varlıktır, madde değildir.”
- III.1 : “O (T’ien) yere felâketler gönderir.”
- III.2 : T’ien kızdığını gösterir.” “O insanları

aydınlatır.”

- III.3 : “T’ien beni doğurdu.”
- III.7 : “O (T’ien) yere ölüm ve felâket gönderir.”
- IV.I(1): “T’ien’in büyüklüğü takdir edilmiştir.
- IV.I(3): “Oj’un (T’ien) yolu açıktır.” ‘O, lütufkârdır. Kırallar gönderir.”
- IV.I(1): “T’ien büyük dağları yarattı.”
- IV.3 : “O, (T’ien) yere refah gönderir.” “O kırallara oğlu gibi muamele eder ve ona nazırlar gönderir.”³⁹

Kuo Yü : ‘94 yıl (Yüeh Yü II. 1).

“Gök (T’ien) insanlara yol gösterir. Kutsal insanlar kendilerini ‘Gök’ ile düzenlerler. İnsan kendisinin üreticisidir. Gök ve toprak ona şekil verir. Kutsal insanlar ise onu geliştirir ve mükemmelleştirir.⁴⁰

Tso Chuan: M.Ö. 524 yıl (s. 671):

“Gögün yolu uzak, insanların ise yakındır. Ona (Göğe) erişemeyiz, şu halde Onu bilmekte ne mâna var?”⁴¹

Lao-tzu (Tao Te Ching’den):⁴²

Bölüm V : “Yerle gök (T’ien) lütufkâr değildir.”

³⁹ Shu-ching: Belgeler kitabı. Tarihi ve felsefi mahiyette, halka hitaben verilen demeçleri içinde toplar (m.ö.600).

Shih-ching: Şiir kitabı. Konfüçyüs tarafından yeniden düzenlenmiştir (m.ö.600).

⁴⁰ Kuo Yü’de (Derebeyliklere ait söylevler. M. Ö. 5-7 yüz yıl) T’ien daha ziyade idare eden bir T’ien anlamına gelmektedir.

⁴¹ Tso Chuan (M.Ö. 5 yüz yıl. Tarihi olayları anlatmaktadır). Burada T’ien fiziki gök anlamından başka yine idare eden gök anlamına gelmektedir.

⁴² Burada T’ien daha ziyade tabiatı içine alan bir T’ien’dir.

Tao Te Ching: Toizm felsefesinin esaslarını anlatan Lao-tzu’nun eseridir (m. ö. 600) (bak. M. Özerdim: Taoizm, “Tao Te Ching” Ankara 1945)

Bölüm VI : “Esrarlı dışının çıktığı kapıyaya gökle (T’ien) yerin başlangıcı denir.”

Bölüm VII : “Gök (T’ien) engin, yer uçsuz bucaksız.

Bölüm XXV : “Gök ve yer meydana gelmeden önce karışık ve tamam olan birşey vardı. Sessiz ve şekilsiz olarak duruyordu. İnsanlar kanunlarını dünyadan örnek alarak yaparlar. Dünya gökten (T’ien) gök de Tao’dan alır.”

Bölüm XXXII : Gök (T’ien) yer karşılıklı olarak birleştiği zaman Kan-lu (tatlı çiy-iylik alâmeti) meydana gelir.

Bölüm XXXIX : Gök (T’ien) onu (tao’yu) elde edince saf, top-
rak onu alınca sağlam olur. Eğer gök saf olmasaydı çoktan bozulurdu.”

Bölüm LIX : “İnsanları idare ve göğe (T’ien) hizmet için yu-
muşaklık kadar büyük birşey yoktur.

Bölüm LXVII : “Gök (T’ien) birşeyi kurtaracağı zaman onu
sevdiğiyle korur.”

Bölüm LXXIII : “Gök (T’ien) kızdığı zaman bunun sebebini
kim bilecek?”

Bölüm LXXVII : “Göksel Tao’nun yolu bükülen bir yay gibi
değil midir? Göksel Tao çok olan şeyleri azaltır, az olan şeyleri
çoğaltır.”

Bölüm LXXIX : “Göksel Tao’nun herkese karşı bir sevgisi yok-
tur. Daima iyi olan insanlarla beraberdir.”

Bölüm LXXXI : “Göksel Tao faydalıdır. Zarar vermez.”

Lun Yü — VI, 22 : “T’ien içimde olan fazileti yarattı.”

Lun Yü — IX, 11 : “Tien’i aldatabilir miyim?”

Lun Yü — XIV, 37 : “T’ien’e karşı bir şey söyleyemiyorum.
T’ien beni bilir.”

Lun Yü — XVII, 19 : “Gök (Tien) konuşur mu? Dört mevsim
zamanını tamamlar. Yaratıklar meydana gelmekte devam eder.
Fakat Gök (T’ien) birşey söyler mi?”

Lun Yü — XX, 3 : “Göğün buyruklarını bilmeden büyük ve
üstün insan olmak mümkün değildir.”⁴³

Mo-tzu— Bölüm XXVI : “Zengin olmak ve şeref kazanmak
isteyen bir kimse göğün emrine (T’ien) itaat etmelidir. Göğe itaat

⁴³ Lun Yü (Konfüçyüs’ün konuşmaları M. Ö. 500): Burada T’ien, idare eden, hükmeden, ve herşeyin üstünde olan bir varlıktır.

eden kimse daima mükâfatlandırılır. Göğe itaat etmeyenler daima cezalandırılır.”⁴⁴

Meng-tzu-1.2.3 : “T’ien’den korkmamalıyız. Onda neş’e bulmalıyız.”

Meng-tzu— IV.I.7 : “T’ien’e itaat zenginliği, itaatsizlik ise sefaleti doğurur.”

Meng-tzu— V.1.5 : “T’ien değerli kişileri ortaya çıkarır.”

Meng-tzu— VI. 1.1 : “T’ien’e hizmet etmek, tabiat kanunlarına göre yaşamak demektir.”

Meng-tzu— VI. 2.15 : “T’ien insanları ızdırıp ve güçlüklerle terbiye eder.”

Meng-tzu— XI. 1.15 : “T’ien insanlara zekâ ve bunu doğru yolda kullanmak için kuvvet verir.”⁴⁵

Hsün-tzu— Bölüm XVII: “Gök (T’ien) daimî ve muntazam olarak faaliyettedir. İnsan ile gök arasındaki farkı anlayan kimse akıllı bir insandır. T’ien mevsimleri yaratır. Tabiattaki bütün değişiklikler bilinir, fakat bunların görünmez kaynakları görülemez. İşte bu T’ien’dir.”⁴⁶.

Chou’lar devrinde yazılmış olduğu kabul edilen diğer kaynaklara bakacak olursak, burada da T’ien kelimesinin birçok mânaları içine aldığı görülür⁴⁷.

Shang Sung : Shou’lar devrinde yazılmış bir şiir kitabıdır. Burada T’ien 5 defa geçer. ‘Gök’ mânasındadır.

T’ang Shih : Bu kitabın üslubu daha ziyade Batı Chou’ları devri üslubuna benzer. Burada ‘Göğe “ibadet” felsefesine yer verilmiş olduğunu görüyoruz. Burada “T’ien herşeyi yapar, en büyük hâkimdir. Hükümdarları tâyin eder ve azleder” şeklinde pasajlar vardır.

To Fang : Chou Dükünün yazdığı bir kitaptır. Dük burada şöyle diyor: “Ti (Tanrı) Hsia kırıllarına ihtar etti. Fakat Onlar

⁴⁴ Mo-tzu (Mo-ti): Aynı adı taşıyan kitabında Mo-tzu, T’ien’i, Konfüçyüs gibi herşeyin üstünde bir varlık anlamında ele almaktadır (M.Ö. 479-381).

⁴⁵ Meng-tzu: (M.Ö. 372-289). Konfüçyüs’ün mezhebini en iyi şekilde devam ettirendir. Aynı adı taşıyan kitabında T’ien bazen şahsi, bazen fatalistik, bazen de ahlâkî anlamlarda kullanılmıştır.

⁴⁶ Hsün-tzu: (M.Ö. 298-238). Felsefesi daha sistemlidir. Burada T’ien tabiatı ifade etmektedir ki, daha ziyade Lao-tzu ve Chuang-tzu’nun tesiri altında kalmıştır.

⁴⁷ Bu kitaplar için bak. H.G. Creel: Studies in early cultures. 1948. Massachusettes. s. 49-50-61 ve s. 105.

kendilerini eğlenceye verdiler ve halkı düşünmediler. Bir gün bile kendilerini Ti'ye hasretmediler ve halkın saadetini düşünmediler. Siz neden 'göğün emrini' yerine getirmek için bizim Chou hükümdarlarının yönetimini istemiyorsunuz? Yine evlerinizde oturun tarlalarınızı sürün. Neden kırallarımıza itaat etmiyorsunuz? Neden 'Göğün emrini' gerçekleştirmiyorsunuz?"

Çince kaynaklardan tesbit ettiğimiz bu misallerden görülüyor ki, T'ien sadece şahsi olmayan bir, 'Gök' değil herşeyin yaratıcısı, yapıcısı, hâkimi ve dünya düzenini kuran görünmez bir kudrettir ki, Konfüçyüs de Tien'i daha ziyade böyle düşünmektedir. Shang-ti'ye atfedilen 'Tanrı' anlamını biz aynen 'T'ien' de buluyoruz. Ve yine en eski bir konsepsiyon olarak bilinen Shang-ti ile aynı zamanda, fakat başka bir halk tarafından 'Tanrı' diye tapılıyor ve kendisine kurbanlar sunuluyordu.

Bu halk yani Chou'lar, bir sülâle kurdukları zaman 'T'ien' onların başlıca tanrıları idi. Shang'larla temas ettikten sonra, Shang kültüründen birçok şeyler aldıkları zaman, onlarda mevcut başlıca tanrı (veya en üstün hükümdar) Shang-ti'nin kendi 'T'ien'lerinin yerini doldurduğunu görünce ona da 'T'tien' adını vermekle onu Shang-ti ile identifiye etmiş oldular. Böylece Chou'lar devrinde bir tanrıya iki ad verilmiş oldu. Ve ayrı ayrı olan Huang-t'ien (Yüce Gök) ile Shang-ti terimleri birleştirilerek 'Huang-t'ien Sahng-ti, (Yüce Gök Sahng-ti) şeklinde Peking'deki 'Gök Mâbedin de' en yüce tanrıya verilen bir ad olarak gösterildi. Burada 'Gök Altarında' ona kurbanlar sunuldu.

İlk Chou devri bronzlarında 'T'ien' kelimesi bir tanrı adı olarak geçtiği, ve binlerce Shang devri bronzlarında ve fal yazıtlarında Shang-ti ve Ti'den bahsedildiği halde 'T'ien' den hiçbir şekilde bahsedilmemiştir⁴⁸. Eğer T'ien Shang'ların tanrısı olsaydı, muhakkak ki, yazılarında bundan bahsederlerdi.

Göğe ibadet teorisi de Chou'ların dinlerinde yer almıştır. Shang sülâlesi zamanında bu teorinin de yer almadığını görüyoruz. Chou'lar bunu doğuyu istilâ ettikleri zaman beraberlerinde getirmişti. Chou'ların dini olan bu saf gök dini Türk kabilelerinin dinleriyle sıkı bağlantılı olduğunu, hattâ ondan geldiğini söyleyebiliriz⁴⁹.

⁴⁸ Bak. Creel: Aydı kitap. s. 105

⁴⁹ Mukayese et: W. Eberhard. Çin'in Şimal komşuları. 1942, Ankara. s. 76

İstîlâcıların, yani Chou'ların beraberlerinde getirdiği bu 'Gök dininde' yıldız, ay ve güneş kültü önemli bir yer tutuyordu⁵⁰. Burada, yer yüzündeki bütün olaylar yıldızlara göre tesbit edilmişti. Gök yüzünde hareket eden herşeyin dünyadakilere ve dünya yüzündekiler de göğe tesir edeceği fikri hâkimdi. Gök kültü (göksel cisimler kültü) yüksek dereceye erişmişti. Güneş ve aya muayyen altarlarda kurbanlar veriliyordu. 12 hayvan burcunun resimleri de aynı şekilde altarlarda üzerine resmedilmişti. Sunulan göksel cisimler şunlardı : 5 seyyare. Bunlardan herbiri 5 unsurun mukabili idi. Zühre (maden), Merih (ateş) Müşteri (odun), Zühal (toprak), Utarit (su). İmparatorun tahtı kutup yıldızı olarak kabul edilmişti. Bu yıldızın etrafında gök çatısı resmedilmişti.

Bunlardan başka ayrıca rüzgâr, yağmur, güneş, yıldız, ay ve bulut tanrıları da 'Gök tanrıları' grubu altında toplanır. Bunlar dünya düzenini teşkil eden kuvvetlerdir.

Böylece, her tabiat olayı ve onun meydana getirdiği şeyler gök cisimlerinin idaresi altında olduğu inancı yerleşmişti. Fakat bu gök dini efsanelerden uzak bulunuyordu. Bilhassa hâkim tabaka bir bilgin tabaka olarak bu efsanelere önem vermeyecek kadar aydıydı. Chou'ları, Çin'deki diğer hanedanlardan ayıran en önemli özelliklerden biri de budur.

(Hsiung-nu'ların güneş ve aya ibadetleri); s. 87. (Tukyu'ların Gök tanrısına kurban vermeleri); Çin tarihi, s. 35 ve History of China, s. 37; Early Chinese cultures, s. 526. Bak. K.S. Latourette: The chinese, their history and culture s. 68.

⁵⁰ Çince kaynaklarda gök kütüne dair (güneş, ay, yıldız) pek çok pasajlar vardır:

1. Göğe, atalara ve bunun yanında güneş üzerine yemin ediyordu (Shih-ching 1. 6; XI. 3).
2. Kırıl sabah güneşini Cheng Kuei (kırmızı asâ- güneşin sembolü) ile karşılar (Chou Li. 5, 31 a. T'ien jui).
3. Güneşe ve aya kurban verirken Kuei Pi'yi (bir âsâ) özel bir sembol olarak kullanılır (Shou Li 5, 32 b.)
4. Güneşe Kiao kurbanı veriliyordu (Li Chi 8 (23) 31 1).
5. Güneşe Wang-kung'da kurban verildi. Aya Yüeh-ming'de kurban verildi (Li Chi 8 (22) 31 a. Yukarıdaki adların ne olduğu bilinmiyor. Altar veya saray adı olabilir.)
6. Ch'ai kurban töreninde güneşe, aya, yıldızlara kurban verilir (Chou Li 5, 8 b)
7. Güneşe sunular bir altar üzerinde, aya ise bir çukurda verilir (Li Chi 8 (24) 46 b. Tsih-ni bahsi).
8. Güneşe ve yıldızlara yakılı kurban verildi (Chou LI 5, 8 b).

Diğer taraftan, Chou'ların beraberlerinde getirdiği 'Gök dini' ve 'gögün emri' teorisinin Çin'de hâkim olmasıyla yeni bir konsepsiyon doğmuştu. Bu fikre göre hükümdar en büyük tanrı sayılan gök tarafından tâyin edilir ve dünyayı idare eder, halkın faydası için çalışır. Bunu yapmadığı takdirde halk isyan eder ve gögün seçtiği başka bir hükümdar gelir. Burada, halkın faydasına çalışması için gök tarafından seçilip tâyin edilmesi, hükümdarın devlet mekanizmasının bir aletinden başka bir şey olmadığını gösteriyor. Böylece 'göğü takdis' teorisi Çin devletinin temel teorisi ve hükümetinin otoritesi olmuştur. Hükümdarlarına 'Gögün Oğlu' denmesi de bunun bir neticesidir. Gögün oğlu babasına lâyük bir şekilde davranacaktı. Bu onu zalim olmaktan kurtarıyordu. Kendisinin, halkın refahı ve saadeti, adaleti için çalışacak iyi bir hükümdar olmasına yardım ediyordu. Bunun neticesi ahlâk ve fazilet dinde geniş bir şekilde yer almış ve hattâ tanrılara kurbanlar vermekten daha önemli olduğu inancı hâkim olmuştu. Bu teorinin Shang devrinde asla yer almadığını görüyoruz.

Chou'larda kurban törenleri :

Bir tanrıya veya ataya sunulan bronz kurban kaplarında ekseriya şu formül görülür: "Oğlum, torunlarım daimî bir hazine olarak bu kabı kullansınlar". Yani, yeni neslin devamını sağlamak, oğulların ve torunların onun ruhuna daimî olarak kurbanlar vermek mânâsını taşıyordu.

Bu kurban törenleri çeşitli maksatlarla yapılıyordu. Bir kısmı dinî maksatlarla veya bir zaferi veyahut diplomatik bir misyonun dönüşünü kutlamak için yapılıyordu. Bundan başka ilkbaharda ve sonbaharda da kurban törenleri vardı. Bunlar daha ziyade tarım ve takvimle ilgili idiler. Bu törenlerde verilen yiyecekler Shang devrindeki gibi idi⁵¹. Yalnız Chou'lar ayrıca hububat ve pişmiş sebze veriyorlardı⁵².

Chou'lar 6 çeşit kurban hayvanı kullanıyorlardı. Öküz, at, koyun, domuz, köpek ve tavuk. Bunlar göğe, dağlara, nehirlere, dört cihete kurban edilir ve halkın refahı için dualar edilirdi. Kurbanlık hayvanın seçimi için özel memurlar vardı. Hayvan seçmeden önce bunlar yıkanır, oruç tutarlardı. Hayvanın iyi olup olmadığı

⁵¹ Bak. M. Özerdim: Çin dininin menşei meselesi. Belleten c. XXVI. Sayı 101-ocak 1962 s. 90-91.

⁵² Creel-Birth of China. s. 334.

ve rengi için fala bakılırdı. Kurban seçildikten sonra imparatora gösterilirdi. Sonra temiz bir yere konur ve ihtimamla bakılırdı. İmparator bunları dolunayda tekrar muayene ederdi. Bu arada hayvana birşey olacak olursa, bunun tanrı tarafından istenmediği ve ona bir yenisinin seçilmesi gerektiği düşünülürdü⁵³.

Bu sunuların bir kısmı da gömülerek verilir. Yakılan sunular (Fan Chai) yüksek bir yerde altar üzerinde 'göğe' sunulan sunulardır. Bunu ancak en büyük rahip sayılan imparator verebilirdi.

Göğe kurban töreninden 10 gün önce Törene nezaret edecek olan imparatorun tam mânasiyle herşeyden âri olması gerekir. Sarayından ayrı bir yerde kalır. Üç gün ziyafet ve eğlencelere gitmez.

Göğe kurban töreninden bir gün önce imparator 'Gök altlarına' bir el arabası ile gider. Yanında müzisyenler, muhafızları, saray memurları ve prensesler vardır. Geçtikleri yol boyunca bütün dükkânlar ve evler kapalıdır ve yollarda hiç kimse bulunmaz.

Tören gece yarısı başlar. Bu zamana kadar imparator Chai Kung' da (Pehriz sarayı) bekler ve dua eder, oruç tutar. Sonra tören elbiselerini giyer. Bunun üzerine göğü temsil eden güneş, ay, yıldızlar ve ejder işlenmiştir. Başında bir taç vardır. Tacın kenarına göğü temsil eden inciler asılmıştır. Arabasında süs yoktur. Sadece gökle ilgili olarak güneş, ay ve ejder şekilleri çizilmiştir. Bu da onun sadeliği sevdiğini gösterir.

İmparator gök altarının bulunduğu yere gider. İkinci terasda kendisi için sarı bir çadır hazırlanmıştır. Buraya gelir gelmez müzik başlar ve kurbanlar için ateş yakılır. Üst tarasda şunlar hazırlanmıştır : Güneyde, gök tableti bulunan bir masa. Doğuda ve batıdaki masada ise atalar tableti bulunur. Bu masaların önünde öküz, tabaklara konmuş etler, balık, sebze, buğday, şarap, meyve, ipek ve yeşim taşından yapılmış şeyler konur. İmparator üstteki tarasa çıkar ve 'Gök tableti' önünde eğilir ve sunuları sunar. Bu sırada kollar yanar ve dualar okunur. Bu tören sonra her ata'nın tableti önünde tekrarlanır. Bundan sonra kurban hayvanı ve sunular yakılır ve tören sona erer⁵⁴.

⁵³ J. Ross: The original religion of China. London 1909. s. 284

⁵⁴ Bak. H. Peters: The religions of China. Confucianism, Taoism, Buddhism, Popular belief. Peking. 1941 s. 14-15

Grube: Aynı kitap. s. 43, 76.

Li Chi. IX. 2,6.

Bundan başka güneşe sunulan sunu için sarayda, doğuya bakan bir platform inşa edilir. Ay için ise, 'gece parlaklığı' adı verilen ve batıya bakan bir çukur açılır. Yıldızlara, 'karanlığın babası' adı verilen bir altarda sunu sunulur.

Gömülü sunu (Yi) yere verilir. Bu dört köşe bir yerde, bir altar üzerinde sunulur. Yere uygun olmak için kurban hayvanının da rengi siyahtır. Bu tören yaz ortasında gündüz, sonbahar aylarında ise gece yapılır.

Bu hayvan kurbanlarından başka sunulan içkiler de önemli bir yer tutar. 5 çeşit içki sunulur. Bunlar Fan (yüzen), Li (tatlı) Chung (eski bir içki), Ti (kırmızı içki), Teng (ağır içki-koyu renkli) adlı içkilerdir. Törende her biri ayrı cihetlere konur. Bu içkiler için 9 çeşit kap kullanılır. Bunlar bambu ve tahtadan yapılmıştır⁵⁵.

Atalar kültü Chou'lar devrinde önemli bir yer tutar. Her dört mevsimde onlara sunular sunulur. Bu törenlerin saf ve samimî bir hava içinde yapılması gerekir. Bilhassa imparator ve imparatoriçe buna çok dikkat ederler. Törene hazırlanırken her ikisi de yıkanır ve oruç tutarlar. Oruç tutarken et yenmez sadece sebze yenir. Oruç 7 gün devam eder. Bu müddet esnasında atalardan başka hiçbir şey düşünülmez. Bu şekilde onlarla temas sağlanmış olur. Oruç bitince imparator atalarının odasına gider, sanki onlar orada imiş gibi onlara saygılarını sunar.

Tören hazır olunca imparator ve imparatoriçe 'Büyük Mâbede' giderler. İmparator çift ejderli bir şapka, imparatoriçe ise sülün işlemeli bir elbise giyer. Kokulu içki (Yü) yere dökülür ve ataların ruhu davet edilir. Bundan sonra kurbanı görmeğe giderler. Saray memurları onları takibeder, kurban edilecek hayvanın yiyeceğini taşırlar. Saraylı bir bayan bir kap, kraliçe de temiz su getirir. Kurbanlık hayvan sarayın bahçesine konur. Bu anda ataların da gelmiş olduğu düşünülür. O zaman çok temiz giyinmiş bir memur bir bıçakla hayvanın kulağının arkasından bir tüy keser ve sonra hayvanı keserler. Tüy ve kan atalara gösterilir. Bu zamanda Li içkisi verilir. İmparator da yağları ve böbreği keser. Bunlar, tüy ve bir parça akdarı hepberlikte yakılır. Kalan et imparator tarafından parçalanır. İmparatoriçe de içki sunar. Bu sırada atayı temsil eden kimse de gelir.

⁵⁵ Bak. J. Ross: The original religion of China. London 1909. s. 281-282.

Çiğ et bir kaba konarak bu şahsa sunulur. Bu kişi o an için çok saygı değer bir kişidir. İmparator bu kimse oğlu bile olsa onun önünde saygı ile eğilmek zorundadır. Bu kişi sunulardan tattıktan sonra, imparator, imparatoriçe ve sonra rütbe sırasıyla memurlar yerler ve içki içerler.

Chou'lar devrinde sunu sunulan tanrılar arasında '7 tanrı' ve Ekim ilâhı en önemlileridir. '7 tanrı' şunlardır : Mutfak Tanrısı, Salon kapısı Tanrısı, Yol Tanrısı, sokak kapısı Tanrısı, Baca Tanrısı, oda kapısı Tanrısı, büyük yol ağzı Tanrısı. İmparator bu 7 tanrının hepsine, derebeyleri 5 tanrıya, büyük memurlar da 3-5 tanrıya, halk ise sokak kapısı Tanrısı ile Mutfak ve Baca Tanrılarına sunu sunarlar.

Sokak kapısı Tanrısı ılık havanın sembolüdür. Onun için Atalar Mâbedinin batı tarafında kurban verilir. Yol Tanrısı ise, kış ışığının sembolüdür. Aynı mâbedin dış tarafında sunu sunulur. Oda kapısı, sonbaharın az ışığının sembolüdür. Bütün aile buna kurban verir. Bu zamanda bütün kapılar kapanır. Mutfak ve baca ise sıcaklığı temsil eder. Buna yaz aylarında kurban verilir.

Ekim Tanrısı : İmparator her yıl 12'nci ayda buna sunu sunar. Toprağın faydalı olması, sellerin olmaması, çengellerin gelmemesi ve ekinlerin, otların büyümesi için bu Tanrıya dua edilir.

She : Eski bir Tanrıdır. Shang devrinde de vardı. İlk Chou devrinde 'Tarım Tanrısı' olarak tanınıyordu. She Chi olarak da bilinir. Yani, 'Memleket ve hububat' veyahut, 'Memleket ve hububatın altarı' demektir⁵⁶. Yağmur ve iyi mahsul vermesi için Tanrıya adaklar verildi. She altarı, aynı zamanda Atalar Tapınağı gibi devletin din merkezi idi. Bu Altar duvarla çevrili idi. damı yoktu. Yer ve gök olaylarına açıktı. Sarayın içinde de She Altarı vardı. Ayrıca derebeylerin ve büyük memurların da 'She'leri vardı. Buna tarlalarda kurban verilir.

Görülüyor ki, Chou'lar da Shang'lar gibi kurban törenlerine çok önem vermişlerdir. Chou'lara göre kurban törenleri bir insanın şefkat, sevgi ve sadakatının bir ifadesidir. Ve o insanın en yüksek fedakârlığını, sadakatini, sevgi ve saygısını gösterir sözleri (Hsün-tzü, bölüm 19) yüz yıllar boyunca değerinden kaybetmiyerek bu güne kadar gelmiştir.

Tapınaklar :

Chou'lardan önce tapınak yoktu ve Altar açıkta bir yerde idi.

⁵⁶ Bak. J. Ross: aynı kitap. s. 270 Creel: Birth of China. s. 337.

Chou'lar devrinde ilk defa tapınak yapılmıştır⁵⁷. Bu, Atalar Tapınağı idi. Bu tapınak bir kaç bölümden müteşekkildi. Büyük bir holü vardı. Buraya 'Büyük Hol' veya 'Aydınlanmış Hol' denir. Kurbanlar burada verilirdi. İmparator herşeyin hâkimi olduğu için 7 tapınağı vardı. Derebeylerin 5, büyük memurların 3, daha aşağı rütbedeki memurların ise 2 tapınağı vardı. Halkın tapınağı yoktu. Zira onların ataları Kuei (şeytan) idi.

Ata tapınakları imparator için memleket işlerinin merkezi idi. Askerî heyetler burada toplanır, savaşa burada çıkılır, büyük ziyafetler burada verilirdi. Elçiler burada karşılaşır ve raporlarını burada takdim ederlerdi. Evlenmeler bile burada yapılırdı.

Ataların tabletleri de Atalar Tapınağında saklanırdı. Bunlar 30 cm. boyunda ve üzerine ataların adları kazılmış tahtalardı. Mâbedin kurucusunun tableti en baş yere konmuştu. Hiçbir zaman kaldırılmazdı. Halk tabakası ise evinde bir yer hazırlamıştı. Evin en büyüğünün tableti güneye doğru konmuştu ki bu da yerinden oynatılmazdı. Doğuda dedenin, batıda babanın tableti dururdu. Bu tabletler çift taraflı idi. Görünen tarafına ölenin, ölümünden sonraki adı yazılırdı. Zira kendi adı artık ev halk ve diğerleri için tabu olmuştu. Bu tarafa tableti veren oğlun adı da yazılırdı. Tabletın diğer tarafına ölünün gerçek adı, doğum ve ölüm tarihi, gömüldüğü yer, rütbeleri varsa yazılırdı. Bu tabletlerin önüne kokular, yiyecekler içkiler ve hattâ hediyeler konurdu. Törenlerde ise burada dans edilir ve şarkılar söylenirdi. Bütün aile efradı bu tabletlerin önünde üç kere eğilir. Buradaki yiyeceklerden herkes yer ve hayır duaya katılmış olurlar.

Rahiplik diye birşey yoktur. Bunun yerine bu işlerden anlıyan memurlar, hizmetkârlar vardır. Bunlar tapınaklara bekçilik de ederler, ilâhiler yazarlar ve bunları okurlardı. Sonra âyinler tertiplerler ve hattâ kurban törenlerinde imparatora ve derebeğlere yardım ederlerdi. Fakat bunlar yine aşağı tabakadan sayılır, ve dinî meselelerde bir otorite sayılmazlardı.

Bunların dışında ruhlarla münasebet kuran kadın ve erkek büyücüler vardır. Bunlar ruhları çağırırlar, onlarla konuşurlar, geleceği söylerler ve büyü yaparlardı. Ekseriya adları kötü olarak bilinir. Büyük nüfuz sahibi olanlar pek azdır.

Bu gün bile Çin'in her yerinde bu tapınaklar büyük bir titizlikle korunmakta ve daima huzuru, saadeti arıyan milyonlarca Çinlinin kutsal sığınağı yerine geçmektedir.

⁵⁷ Bak. J. Ross: Aynı kitap. s. 275.

